

Augustus 1914

Misjoe Verleyen & Marc De Meyer

Augustus
België op de vlucht *1914*

Manteau

© 2013 Uitgeverij Manteau / WPG Uitgevers België nv, Mechelsesteenweg 203,
B-2018 Antwerpen en Misjoe Verleyen en Marc De Meyer

www.manteau.be
info@manteau.be

Vertegenwoordiging in Nederland
Singel 262
NL-1016 AC Amsterdam
Postbus 3879
NL-1001 AR Amsterdam

Omslagontwerp: Kris Demey
Foto omslag: Vluchtelingen op (de) weg. Koninklijk Legermuseum, Brussel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de redactie of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie zou kunnen voorkomen.

ISBN 978 90 223 2819 4
D/2013/0034/208
NUR 688

Inhoud

1	EEN MOOIE ZOMER	7
2	OORLOG IN DE ZUIDHOEK	21
3	DE STRIJD OM LUIK	35
4	DWARS DOOR BELGIË	53
5	DE DUITSERS IN AARSCHOT EN LEUVEN	67
6	LANGS MAAS EN SAMBER	81
7	BRUSSEL EN HET NIEMANDSLAND	95
8	'DE VLUCHT DER HONDERDDUIZENDEN'	115
9	HET KIND VAN DE REKENING	139
10	'BONDGENOTEN, VLUCHTELINGEN'	145
11	MET OPEN ARMEN	163
12	NAAR ENGELAND	187
13	TERUG NAAR HUIS	211
	BIBLIOGRAFIE	223

EEN MOOIE ZOMER

In 1914 is de Belgische kust één langgerekte toeristische attractie. Vooral Oostende is in trek dankzij de Wellington Renbaan, de Koninklijke Galerijen en het Kursaal. Blankenberge met zijn pier en Kursaal is een goede tweede, zeker na de aanleg van de spoorweg tussen Brugge en de badplaats. De lijn Oostende-Dover zorgt voor de verbinding met Engeland. Vanuit Oostende rijden de luxueuze treinstellen van de Compagnie des Wagons-Lits naar Berlijn, Milaan, Wenen, Constantinopel, Warschau en Sint-Petersburg. Goede internationale verbindingen voor de Europese beau monde. Vanuit Oostende bestrijken een kusttram en een netwerk van buurtspoorwegen de hele kust van Knokke tot De Panne.

In Oostende lokken de luxehotels van de Compagnie des Wagons-Lits hoge gasten zoals sjah Mouzaffer-ed-Dine van Perzië. Keizer Wilhelm II kwam als jonge prins genieten van het naaktstrand in Mariakerke. In Duinbergen, De Haan en het Zoute heeft de Duitse urbanist Josef Stübben in opdracht van Leopold II villawijken aangelegd. Villa's die gehuurd kunnen worden door de superrijken. Ook koning Albert en koningin Elisabeth huren een villa in De Haan, Westende, De Panne of Oostende. Elisabeth ontvangt er haar Duitse familieleden en vrienden. In hun spoor volgen vorstelijke en adellijke families en welgestelde toeristen uit heel Europa. De Britten werden vooral aangetrokken door het gemengde baden, dat in Engeland pas rond 1912 wordt toegelaten.

De Habsburgers zijn vaste gasten. Frans Ferdinand, de Oostenrijkse troonopvolger, met zijn vrouw Sophie von Hohenberg en hun drie kinderen. De halfzus van Frans Ferdinand, Elisabeth, en haar man Aloysius von Liechtenstein. De jongste dochter van keizer Frans Jozef en keizerin Sisi, Marie-Valerie, soms ook. Frans Ferdinand en Sophie hebben voor de zomer van 1914 weer een lang verblijf geboekt in het Grand Hôtel des Bains et des Familles in Blankenberge. Zij worden in het hotel verwacht op 7 juli. Maar eerst moeten ze, op verzoek van de keizer, naar Bosnië om er de manoeuvres van het Oostenrijkse leger bij te wonen. Het kan gevaarlijk worden, want er is veel verzet tegen de Oostenrijkse bezetter. Servië steunt dat verzet.

Als Frans Ferdinand en Sophie op 28 juni in Sarajevo aankomen, loopt het

al meteen mis. Er wordt een bom naar hun auto gegooid. De bom stuitert van het opengeklapte dak van de auto en ontploft op straat. Een militair in de volgwagen en een twintigtal toeschouwers raken gewond. Nu wordt er geen risico genomen: de afgesproken route wordt gewijzigd. Maar de eerste auto slaat toch de verkeerde straat in. De rest volgt. De auto's stoppen en maken rechtsomkeert. Op dat ogenblik schiet de negentienjarige student Gavrilo Princip op de aartshertogen en doodt hen allebei. Het moordwapen blijkt een Belgisch Browningpistool uit de FN-fabrieken in Herstal. Uit recent onderzoek blijkt dat het is geleverd door de avontuurlijk aangelegde Belg Charles Doucet. Die heeft in Belgrado een winkel van FN-fietsen, -motorfietsen en -auto's. Hij is ook schermleraar en heeft veel contacten in Servische nationalistische kringen. Ook met de Zwarte Hand die de aanslag organiseert.

Het nieuws van de aanslag wekt in Blankenberge – zo vertelt schrijver-journalist Abraham Hans – grote verslagenheid. Het diepgelovige echtpaar dat elke dag naar de mis ging, is daar erg geliefd. De gemeenteraad beslist zelfs een straat naar de aartshertog te noemen. De oorlog verhindert dat.

Prinses Elisabeth van Oostenrijk en Aloysius von Liechtenstein zijn op 23 juli in het Grand Hôtel in Blankenberge gearriveerd en vertrekken drie dagen later al naar huis: Oostenrijk heeft Servië een totaal onaanvaardbaar ultimatum gestuurd en mobiliseert op 25 juli.

De Oostenrijkse auteur Stefan Zweig, op vakantie aan de Belgische kust, wordt ook gemobiliseerd. Hij stelt zijn Belgische vrienden gerust: ze mogen hem aan een Oostendse lantaarnpaal opknopen als de Duitsers België binnenvallen. Maar ook hij vertrekt vroeger dan gepland. In Duitsland ziet hij een eindeloos konvooi met gecamoufleerde kanonnen richting België denderen.

GEWAPEND NEUTRAAL

De blokken – Oostenrijk en Duitsland tegenover Servië, Rusland, Frankrijk en Engeland – stevenen af op een conflict. Frankrijk en Duitsland raken dus weer in oorlog. Toch geloven veel Belgen nog altijd dat hun neutraliteit hen buiten de oorlog zal houden.

België doet er al jaren alles aan om zijn neutraliteit te benadrukken. De Maasforten zijn in de eerste plaats gebouwd om te laten zien dat België bereid is die neutraliteit gewapenderhand te verdedigen.

Rond Namen liggen negen fortten. Rond Luik zes grote en zes kleine. Tussen het meest noordelijke fort, Pontisse, en de Nederlandse grens ligt onge-

veer 15 kilometer, het beruchte ‘gat van Visé’. Luitenant-generaal Henri Brialmont, de ontwerper van het verdedigingssysteem, vroeg hier een bijkomend fort, maar kreeg het niet.

Het steunpunt van de Belgische verdediging blijft de vesting Antwerpen. Daar zijn in 1868 de acht forten van Brialmont voltooid. In 1914 kwamen er op de linkeroever forten bij en is er ver buiten de stad een hele nieuwe fortengordel gebouwd. Die buitenste fortenlinie heeft een omtrek van 94 kilometer en ligt zo’n 10 kilometer voor de oude Brialmontforten. Er zijn eenentwintig forten en twaalf kleinere schansen. Maar enkele van die forten zijn bestand tegen 28 cm-projectielen. Het Oostenrijkse Skoda heeft dan al 30,5 cm-kanonnen gebouwd en Krupp werkt de eerste 42 cm-kanonnen af.

België is volop bezig met de reorganisatie van zijn leger. Sinds 1913 vervangt de persoonlijke dienstplicht van één zoon per gezin het oude lotingssysteem. Maar het zal nog tot 1918 duren voor de beoogde 340.000 soldaten gemobiliseerd zijn. In 1914 zijn er maar 190.000. Door al die hervormingen verkeert het leger in de zomer van 1914 in chaos. Op 29 juli mobiliseert België de jongste klassen en op 31 juli volgt de algemene mobilisatie.

In stilte hopen de optimisten dat, als er een Europese oorlog komt, de Franse of Duitse legers ten zuiden van de Maas door België zullen trekken. Door de bossen van de Ardennen dus. In 1914 gelooft onderstafchef generaal baron Louis de Rijckel nog steeds dat de Luikse vesting en de Maas de belangrijkste verdedigingslinie moet zijn. Ook de koning en zijn militaire adviseurs geloven dat.

Maar de concentratie van het hele Belgische leger langs de Maas is een enorme operatie die niet op enkele dagen voltooid kan worden. Zelfs niet met het fijnmazige Belgische spoorwegnet. En zolang er geen conflict is met Duitsland, is het diplomatiek onmogelijk om troepen tegenover de Duitse grens te concentreren.

Is het niet beter het leger zo snel mogelijk terug te trekken binnen de vestinggordel rond Antwerpen? Alleen: dat is net wat de Duitse invaller nodig heeft om het, ondertussen bijgestuurde, Schlieffenplan perfect uit te voeren. Een brede corridor tussen Brussel en Namen moet de rechtervleugel van het Duitse leger zo snel mogelijk naar het noorden van Frankrijk brengen. De Belgische spoorlijnen kunnen dan reserves en voorraden voor de opmars naar Parijs vervoeren.

Op 1 augustus 1914 komt de nieuwe legerchef, luitenant-generaal Antonin Selliers de Moranville, met een compromisvoorstel. De Maasforten rond Luik en Namen zullen door hun vestingleger worden verdedigd, maar de hoofdmacht van het leger wordt geconcentreerd in Oost-Brabant, tussen de Gete

en de Dijle. Zo blijft de vitale verbinding met de vesting Antwerpen – voorraadkamer en uitiem reduit van het leger – behouden. De neutraliteit wordt gerespecteerd, want de hoofdmacht bevindt zich even ver van de Franse als van de Duitse grens. Leuven wordt in dat plan het voorlopige hoofdkwartier. Daar moet de 2de Divisie vanuit Antwerpen naartoe. De 1ste moet van Gent naar Tienen, de 5de van Mons naar Perwez en de 6de van Brussel naar Waver. De cavalerie werkt vanuit Gembloux. De 4de Divisie zal de vesting Namen versterken, de 3de gaat naar Tongeren. Dat wil de koning, die bang is voor een Duitse inval via Nederlands-Limburg. Maar De Broqueville, regeringsleider én minister van Oorlog, stuurt de 3de Divisie naar Luik. De koning neemt de ministeriële tussenkomst erg kwalijk. Hij is ervan overtuigd dat hij alleen de militaire beslissingen moet nemen.

Ondertussen werken de Centrale Werkplaatsen van de spoorwegen in Mechelen koortsachtig. Ze moeten zeshonderd treinen klaar hebben voor het vervoer van de troepen. Maar de meeste Mechelaars feesten op de jaarlijkse kermis.

‘WIJ KENNEN DE DUITSERS’

Edmond Denys is al twaalf jaar pastoor van de 15.000 West-Vlaamse seizoenarbeiders. De meesten werken door bemiddeling van koppelbazen in Noord-Frankrijk in de steenbakkerijen, de suikerfabrieken of bij de boeren. In Luxemburg werken de West-Vlaamse erwtenpluksters. Die gaat hij elk jaar rond deze tijd bezoeken. Bij de burgemeester van Beaufort zijn 60 hectare erwten te plukken voor de ‘inlegfabriek’. Het weer is prachtig, de meisjes zien er gezond uit en zijn tevreden.

Op 26 juli maakt Denys met de burgemeester een autoritje tot in Bollandorf, net over de Sûre. Voor het eerst in zijn leven is hij in Duitsland. Niet zonder enige emotie, vertelt hij. Want zoals veel Belgen is hij opgevoed met een grote eerbied voor de Duitse cultuur. In het Duitse grensdorpje lijkt het ‘alsof ik het erf betreed van een fijnbeschaafd heldenras en een reuzenvolk, waarover ik zoveel gehoord en gelezen heb’. Maar hij is snel ontnuchterd. In het Gasthof ligt een extra editie van de *Frankfurter Zeitung* over het conflict tussen Oostenrijk en Servië. Als de pastoor zegt dat hem dat bang maakt, krijgt hij het aan de stok met een Duitse oud-strijder van 1870. Die vindt het helemaal geen probleem dat er een grote Europese oorlog komt. Eindelijk kan Duitsland Frankrijk de kop inslaan.

Op de terugweg lucht de Luxemburgse burgemeester zijn hart: ‘Wij Luxemburgers kennen de Duitsers zoals ze zijn. U staat in bewondering, heer pastoor, maar als u de Duitsers kende zoals wij, uw geestdrift zou wel koelen. Om iemand te kennen, moet men ermee omgaan.’

Eind juli is de pastoor van de seizoenarbeiders op bezoek in de steenbakkerijen bij Rijsel. Overal ontmoet Denys Vlamingen die met pak en zak naar huis terugkeren ‘om hun klas te vervoegen’.

In Douai luidt op 1 augustus de stormklok om alle Franse klassen binnen te roepen. In het station is het dringen tussen de soldaten. Vanaf 2 augustus blijven alle steenbakkerijen dicht. Er zijn te weinig arbeiders over om de productie op gang te houden. In het station van Rijsel lijkt het alsof alle Belgen uit Frankrijk verdreven worden. Ze komen uit Normandië, Picardië, Artois, Brie en Beauce. Overal laten de landarbeiders de oogst in de steek. De meesten zijn niet eens uitbetaald, maar ze willen naar huis. De treinen worden bestormd. De overvolle wagons worden tot het dak volgepropt met de blauwe zakken waarin de arbeiders hun bagage meedragen.

In Tourcoing moet iedereen de trein uit. Er rijden geen treinen meer over de grens. Dan gaat het met karren, wagens, vrachtwagens, rijtuiggen naar Montaleux op de Belgische grens. Denys raakt op een groentekar waar al zeventien mensen op zitten. Een van hen is een bekende. Hij heeft in Nory (Oise) een boerderij overgenomen. Nu moet hij vrouw en kinderen achterlaten om in België soldaat te worden. Maar echt oorlog zal het wel niet worden, hopen de arbeiders: ze moeten alleen ‘de schreve’ bewaken.

‘DE DUITSCHERS DIE WE ONZE VRIENDEN WAANDEN’

‘Vele schik is vele mis!’ Zo begint Stijn Streuvels zijn oorlogsdagboek. De auteur en enkelen van zijn vrienden planden een reis naar de Kaukasus. Maar het is niet erg veilig daar. Streuvels zal dan met zijn vriend, de schilder Emmanuel Viérin, in augustus en september naar het eiland Walcheren gaan.

Op 30 juli komt Viérin om af te spreken hoe ze hun reis organiseren. Ze wandelen samen naar de Kluisberg waar grote beroering is. De Franse klanten van de hotels en de Franse eigenaars van de vele zomerverblijven in het Vlaamse heuvelland zijn halsoverkop vertrokken. Iedereen heeft het over mobilisatie in Frankrijk. Ze horen dat de Duitse zomergasten aan de kust vertrokken zijn. Heist en Blankenberge lijken wel ontvolkt. In Ingooigem brengt de veldwachter roze briefjes rond: de nieuwe klas wordt binnengeroepen. Ongerust zijn de

vrienden nog niet. Het zal wel zijn om de grenzen te bewaken, zoals in 1870. Ze spreken af: maandag 3 augustus om negen uur 's ochtends aan het station voor de reis naar Walcheren. 'Ten ware dat er oorlog kwame', roept Streuvels zijn vriend na.

Caesar Gezelle, een neef van Guido Gezelle aan vaderskant en van Stijn Streuvels langs moederskant, wordt in 1913 onderpastoor in Ieper. In de eerste bladzijden van *De dood van Yper* schetst hij een bijzonder idyllisch beeld van de historische stad. Ieper kent nog geen toerisme. In tegenstelling met Brugge kun je hier tijdens het badseizoen nog buiten komen 'zonder lastig gevallen te worden door Engelse *missen* en andere zondagsschilders' die willen dat je voor hen poseert.

Elke zaterdag komt de stad tot leven. Dan is er markt. Paarden, rijtuigen, karren en wagens komen de stad binnen. Vrouwen dragen hun witte korven met 'Dixmuidsche' boter en eieren. De eerste zaterdag van augustus, de dag voor het feest van Onze-Lieve-Vrouw van Tuine, is er kermis en jaarmarkt. De dag erna is er de grote processie en wordt in elk huis de feesttafel gedekt.

Maar op zaterdag 1 augustus spelen de straatorgels maar heel even en na een paar rondjes wordt het zeil over de paardenmolen getrokken.

De prijs van het 'Turksche koren' – maïs – is in de laatste weken omhooggeschoten. De boerenmensen proberen op de markt hun hele hoenderhof te verkopen. De prijzen zakken in. Zelfs de armste mensen kunnen eindelijk eens kip eten.

Van boeren en voerlui worden de paarden ter plaatse opgeëist. De eigenaars krijgen een bon voor een flinke vergoeding. Maar ze zien 'met benepen goedmoed hun dieren, een zak haver over de rug, weggeleid worden'. Wie met een paard naar de markt kwam, moet 's avonds te voet naar huis.

De processie wordt vervangen door een bedevaart. 's Anderendaags worden tot laat in de nacht de mobilisatiebevelen afgeleverd. De mensen kunnen onmogelijk begrijpen waarom er in ons land oorlog komt en waarom de Duitsers 'die we onze vrienden waanden, ons willen aanvallen.'

Die nacht luiden in Diksmuide, zoals overal, de kerkklokken. Gendarmes kloppen ongeduldig op de deuren. De oudere klassen moeten zonder uitstel vertrekken. In de vroege ochtend komen de mensen samen voor het station. Ook hier overtuigen ze elkaar dat het uitsluitend is om de grenzen te bewaken. In de plaatselijke cafeetjes vertellen de oudgedienden van 1870 over de eindeloze wachtbeurten aan de grens. Ze worden gretig beluisterd. Op het nieuws dat Duitsland Luxemburg overrompelde, wordt ongelovig gereageerd. In Diksmuide gelooft niemand het Duitse verraad.

Op 4 augustus is Denys met de trein onderweg naar Brugge. In het station van Lichtervelde ziet hij de Luxemburgse erwtenpluksters terug. Eergisteren is Luxemburg door de Duitsers bezet. Ze zijn meteen vertrokken.

VAKANTIE!

De eerste dagen van augustus wordt in het hele land het einde van het schooljaar verstoord. De proclamatie en prijsuitreiking worden afgelast of afgeslankt. In de internaten worden de jongeren vroeger naar huis gestuurd.

Ook in Onze-Lieve-Vrouw-Waver. De ursulinen zijn eigenlijk bezig met de plannen voor een nieuwbouw. Door de wet van 19 mei op de algemene leerplicht komen er meer leerlingen en moeten er klassen bijgebouwd worden. De plannen zijn al goedgekeurd. Maar dan komt de mobilisatie. Alle pensionaires worden op 31 juli en 1 augustus naar huis gestuurd. Dertig leerlingen kunnen niet meer naar huis: die blijven bij de zusters. In de plaats van de pensionaires komen achthonderd soldaten van het 7de Linierement.

Overall worden schoolgebouwen opgeëist door het leger. In het Gentse Sint-Barbaracollege heeft de prijsuitdeling op zaterdag 1 augustus plaats. Leon Elaut herinnert zich nog dat het toneelstuk *Jacques V et les Douglas* wordt opgevoerd, met August de Schryver, de latere minister, in een van de hoofdrollen. Achter de schermen is iedereen zenuwachtig. Ze moeten opschieten want de militaire overheid heeft tegen één uur 's middags de feestzaal opgevorderd om er gemobiliseerde soldaten in te kwartieren. Als alles afgelopen is, staan op de grote speelplaats al twee karrenvrachten stro: slaapgelegenheid voor gewone soldaten en lansiers.

De Schryver heeft dan net het derde jaar humaniora gedaan. Als lid van het Rode Kruis biedt de zestienjarige zich meteen aan om gewonden te helpen verplegen.

Maandag 3 augustus is een stralende zomerdag. Abraham Hans rijdt 's ochtends met de trein naar Antwerpen. In de trein veel Duitsers die van de kust komen en naar hun land teruggaan. De auteur is op weg naar een gemeenteschool om er de plechtige prijsuitreiking bij te wonen. De kinderen lopen in hun zondagse pak op de speelplaats. Veel moeders, weinig vaders. Er zijn al zoveel mannen binnengeroepen. Sommige meesters zijn al vertrokken als brancardiers. Op school komt plotseling het bericht dat ook de burgerwacht gemobiliseerd is. Buiten roffelen trommels. Nog meer onderwijzers moeten vertrekken. Het feestprogramma wordt afgelast.

‘DE TIJD VAN DE GROTE ANGSTEN’

Het schooljaar loopt ook op zijn einde in de verschillende Duitse scholen in België. In 1914 wonen ongeveer 60.000 Duitsers in ons land. De Duitse gemeenschap is sterk georganiseerd: ze heeft eigen verenigingen en eigen scholen. De belangrijkste zijn de school in Brussel met meer dan zeshonderd leerlingen en de *Allgemeine Deutsche Schule* in Antwerpen met meer dan achthonderd leerlingen. De scholen hebben een zeer goede reputatie, ook bij niet-Duitsers. De helft van de leerlingen komt uit België, Oostenrijk, Zwitserland, Nederland, Engeland en Rusland. Kosmopolitische scholen dus, al zijn nationalisme en de verering van de keizer steeds nadrukkelijker aanwezig, zeker in de Antwerpse school. Directeur Bernard Gaster bevestigt dat in zijn toespraak op 27 januari 1913 bij het feest voor de verjaardag van keizer Wilhelm: de hele wereld moet de keizer dankbaar zijn omdat hij met een sterk leger en een sterke vloot de wereldvrede garandeert. De Brusselse directeur Karl Lohmeier is aan de vooravond van de schoolvakantie 1914 diplomatieker. Hij heeft het over de donkere wolken, de onzekerheid en angst. De school is altijd open van geest geweest en heeft zich buiten de politiek gehouden. ‘Mensen van alle nationaliteiten sturen hun kinderen naar deze school. We zijn er fier op dat niemand hier ooit anders behandeld werd wegens zijn nationaliteit. Maar we blijven een deel van het grote vaderland. We delen alle vreugden en zorgen van onze Duitse Heimat.’ De volgende dag mobiliseren Frankrijk en Duitsland. Talrijke leerkrachten vertrekken meteen om in Duitsland de wapens op te nemen.

De pro-Duitse stemming van voor de inval slaat ineens om. Wie een naam heeft die van ver of dichtbij Duits lijkt, haast zich de Belgische vlag uit te steken. Maar het helpt de Grands Magasins Tietz niet. In Antwerpen en Brugge worden ze geplunderd. Daarna slaan de plunderingen over op Duitse hotels, winkels en cafés. De sinds 1 augustus opgeroepen burgerwacht kan de massa niet tegenhouden. In Brussel neemt ze zelfs deel aan de vernieling van de Duitse school.

De Duitse onderdanen moeten op bevel van de regering het land uit. Zelfs degenen die al jaren in België wonen. Virginie Loveling maakt het van dichtbij mee. Op 3 augustus noteert ze: ‘Schuldigen en onschuldigen worden in hechtenis genomen of verontrust, zodra er enig vermoeden tegen hen bestaat. Koffiehuizen, door Duitsers bewoond zijn stukgeslagen. Dik liggen de glasscheren der grote ramen – die thans met ruwe planken gesloten zijn – tot over ’t voetpad voor de gevels. Al de hier wonende Duitsers moeten ’t land verlaten.’

Vanaf 7 augustus worden honderden Duitsers verzameld in het Koninklijk Circus in Brussel en in treinen naar het neutrale Nederland gezet. Terwijl de Duitse regering verontwaardigd spreekt over een ‘pogrom’, melden Duitse uitgedrevenen in de krant dat de Belgen hun woede koelden op gebouwen maar dat geen man, vrouw of kind is aangevallen. Integendeel: ze werden door burgers en militairen waar mogelijk geholpen.

De jonge katholieke volksvertegenwoordiger Frans van Cauwelaert, gehuwd en vader van vijf kinderen, zal op 31 juli voor het eerst in zijn leven echt op vakantie gaan. Hij was de afgelopen jaren druk bezig: psychologie en rechten gestudeerd, actie gevoerd voor de vernederlandsing van het middelbaar en hoger onderwijs en ondertussen mee de krant *De Standaard* opgericht. Het eerste nummer is gepland voor 22 november.

In zijn *Gedenkschriften* vertelt hij: ‘Ik huurde voor de maanden augustus en september een bescheiden gemeubileerde villa in Sint-Idesbald dat maar onlangs voor geregelde uitbating was geopend. Maar toen alles in gereedheid was gebracht voor het vertrek, weerklonk in de nacht van 31 juli op 1 augustus aan de hoek van de straat het noodsein van de algemene mobilisatie en begon de tijd van de grote angsten.’

‘WE ZIJN GEREED’

Brussel beleeft op 2 augustus een zomerse zondag. De welgestelde Brusselaars die niet aan zee of op het platteland vakantie houden, wandelen rond in Tervuren en het Zoniënwood. Fanfares en muziekkapellen spelen. Om zeven uur die avond rijdt de Duitse gezant Karl-Konrad von Below-Saleske naar het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij heeft een ‘vertrouwelijke officiële mededeling’ van zijn regering. Franse troepen staan klaar om door België op te rukken en Duitsland aan te vallen. Duitsland vreest dat België alleen de Franse aanval niet kan tegenhouden. Duitsland is niet de vijand van België, maar moet wel voor zijn eigen veiligheid zorgen. Als België de Duitse opmars niet hindert, blijft zijn onafhankelijkheid na de vijandelikheden gegarandeerd. Duitsland zal alle kosten en eventuele schade vergoeden. Maar als België weerstand biedt door de vernieling van wegen, spoorwegen, tunnels of bruggen en als de Maasforten in actie komen, zal Duitsland verplicht zijn België als vijand te beschouwen.

Het antwoord op het ultimatum wordt tegen zeven uur de volgende ochtend verwacht. Secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken baron Léon van

der Elst waarschuwt onmiddellijk regeringsleider en minister van Oorlog De Broqueville en vraagt hem: 'Mijnheer de minister, zijn we klaar?' De Broqueville antwoordt: 'We zijn gereed. De mobilisatie verloopt zeer goed. Gisteren begonnen en nu al bijna klaar. Morgen kan het leger oprukken. Jammer genoeg hebben we nog steeds geen zwaar geschut.'

Om negen uur die avond komt in het koninklijk paleis de Kroonraad bijeen: de koning, de ministers, de legerleiding. Een uur later arriveren ook de ministers van staat. Er is geen twijfel over het antwoord. België kan het niet op een akkoordje gooien met Duitsland of slechts symbolisch weerstand bieden zonder zijn positie op internationaal vlak te compromitteren. Het Duitse voorstel wordt afgewezen.

De volgende dag worden het nieuws van het ultimatum en het feit dat de regering het 'krachtig' afwijst, overal rondverteld. Er ontstaat een vreemde sfeer: overal worden Belgische vlaggen uitgestoken, winkels zetten de portretten van de koning en de koningin in de etalages. De opgeroepen soldaten worden nu overal toegejuicht. Waar ze voorbij stappen volgt een hele sleep nieuwsgierigen alsof het om een optocht gaat. De kranten publiceren dat het 'streng verboden is de troepen te velde te volgen'.

Op 4 augustus komen de beide Kamers in plechtige zitting bijeen. Al heel vroeg in de ochtend staan duizenden mensen voor het parlement en bij het Warandepark. Er heerst een zenuwachtige stemming en een voor België ongevoen patriottisme. Sommigen staan er al de hele nacht in de hoop een plaatsje op de publieke tribune te veroveren.

Rond tien uur stijgt er gejuich op. De koets met de koningin, de prinsen Leopold en Karel en de kleine prinses Marie-José arriveert. Daarachter de koning te paard.

In het parlement wordt het gejuich overgenomen door ministers, senatoren, volksvertegenwoordigers, journalisten en het publiek op de tribunes. De toespraak van de koning wordt verschillende keren onderbroken door instemmend gejuich. De koning besluit: 'Ik heb vertrouwen in de toekomst. Een land dat zich verdedigt dwingt respect af. Dat land gaat niet ten onder. God zal met ons zijn in deze rechtvaardige zaak. Leve het onafhankelijke België.'

Na het vertrek van de koninklijke familie worden zoo miljoen frank oorlogskredieten goedgekeurd. Ook door de socialisten. De socialistische leider Emile Vandervelde is zopas tot minister van staat benoemd om de nationale eendracht te benadrukken. Er wordt ook een wet aangenomen om de families van de gemobiliseerden financiële steun te geven.

Tijdens de zitting komt het bericht dat Duitse troepen het land zijn bin-

nengevallen. De Luikse volksvertegenwoordigers vertrekken naar huis. De Broqueville beseft dat het er beroerd uitziet: ‘Dit volk zal misschien overwonnen worden, maar het zal zich niet onderwerpen.’ Die avond beslist de regering de hulp in te roepen van Rusland, Frankrijk en Engeland die – samen met Duitsland – de neutraliteit van België garanderen.

In de nacht van 2 augustus vertrekken de eerste soldaten uit Gent. Ook op 3 augustus marcheren soldaten door de straten op weg naar het station. Ze worden luid toegejuicht. Vooral dan door de burgerij. De opgeroepen arbeiders en vooral hun familie zien er maar bedrukt uit. ‘Men wist dat in vele eenvoudige werkers-woningen angst en kommer heerste om ’t lot van een vader of van forse zonen die opgeroepen waren’, schrijft Jozef De Graeve, een journalist van de krant *Vooruit*. Hij is zelf arbeider geweest en ziet het enorme verschil tussen de somberheid in de arbeiderswijken en het opgeklopte enthousiasme in de met Belgische vlaggen versierde rijke wijken. Toch merkt hij ook op hoe de soldaten meegezogen worden in het enthousiasme. Ze zingen de ‘Vlaamse Leeuw’, op dat moment nog een pro-Belgisch lied. Ze weten niet dat zij, zoals alle opgeroepen van Oost- en West-Vlaanderen, per trein via Leuven naar de hoofdstelling van het leger aan de Gete worden gevoerd.

De Leuvenaars zien de treinen voorbijrijden. Vanaf 5 augustus is de koning zelf in de stad en wordt Leuven overspoeld door soldaten. De regimenten uit de provincie Antwerpen komen te voet. Ze marcheren twee dagen voor ze in Leuven aankomen. De hoogleraar geschiedenis Leo Van der Essen is als burgerwacht opgeroepen en ziet de eerste soldaten aankomen ‘vroeg in de ochtend. De weg was dadelijk van weerszijden bezet met een haag nieuwsgierige kijkers, boeren en arbeidersvrouwen meest. [...] Nooit had Leuven er zo feestelijk uitgezien, met zijn druk bevlagde huizen en zijn straten zwart van volk.’ Net als onderweg worden de soldaten onthaald op ‘sigaren, tabak, bier [...] fabrieksmeisjes bieden de soldaten hun mager ontbijt, hoogleraren stelden hun huizen open en deelden in overvloed bierflessen rond’. Het wordt zo erg dat stad en commandant samen vragen de soldaten geen drank meer te geven.

De hele dag komen soldaten toe. Sommigen zijn in erbarmelijke toestand. Zo bijvoorbeeld de militaire cyclisten die de steile afdaling van de Keizersberg verkeerd inschatten en een enorme valpartij veroorzaken. De meeste soldaten hebben echter vooral last van hun voeten, schrijft zuster Dorothea. Zij is een van de Dochters van Maria die in de Diestsestraat het instituut van de Minie-men beheren. Op 5 augustus komt de vraag of de school achthonderd soldaten kan inkwartieren. Lokalen en gangen worden door de zusters in ‘slaapkamers’ herschapen. En dan komen de soldaten. ‘Mijn God in welke toestand kwamen

zij aan! Zij hadden och arme zo ver te voet gegaan. Allen aan 't werk om ze te verlichten. En de speelplaats spoedig als badplaats in te richten. Ieder soldaat begon seffens met zich te schrobben en te wassen. Maar in d' infirmerie zag men nog droeviger misère. Hun voeten lagen open door de wonden en de zwe- ren. Verscheidene zusters bewezen de arme soldaten grote dienst door hun voeten te vermaken.'

Alle grote gebouwen in en om de stad worden in kazernes herschapen. Zelfs de Abdij van Park in Heverlee krijgt zeshonderd man en een batterij veldgeschut toegewezen. Ook de universiteit stelt haar gebouwen open. De Leuvense universiteit is trouwens al vroeg aan het werk gegaan. Op 30 juli maken twee hoogleraren, monseigneur Simon Deploige en kanunnik Armand Thiéry, het Institut supérieur de philosophie op het kruispunt van de Vlamingenstraat en de Tieneststraat, klaar. Het wordt bekend als Sint-Thomashospitaal. De drie ambulancewagons die voor het ziekenvervoer bij de Lourdesbedevaarten worden ingezet en alle begeleiders van die bedevaarten zijn opgeroepen. Op 3 augustus erkent het Belgische Rode Kruis het instituut als hospitaal. Twee dagen later biedt de twintigjarige rechtenstudent Hervé de Gruben zich aan als vrijwilliger. Hij vindt een volledig uitgerust hospitaal met operatiekamer, röntgenapparatuur, apotheek en ziekenzalen. Alles wordt geleid door Leuvense professoren. Hij blijft er tot eind oktober. Over die periode schrijft hij een zeer gedetailleerd verslag.

ONGEWASSEN SOLDATEN

De dertigjarige franciscaan Martial Lekeux hoort op 4 augustus in het klooster aan de Patersstraat in Turnhout dat het oorlog is. Lekeux, wiens memoires na de oorlog een bestseller worden, is tien jaar beroepsmilitair geweest, officier bij de artillerie in Luik. Hij wil, neen hij moet, terug naar het leger: 'Ik kan mijn land niet zonder meer laten wurgen! Ze hebben officieren nodig en ik ken de Luikse verdediging', smeekt hij zijn overste. De volgende dag mag hij vertrekken, via Leuven naar Luik. Hij is een van de 18.000 vrijwilligers die zich melden.

Bij zijn ouders in Luik trekt Lekeux zijn oude uniform aan. Lekeux beseft dat het gevaarlijk wordt, maar hij is er gerust op, want 'de Belgen weten dat de oude Lemman hen aanvoert'.

Maar generaal Gerard Lemman treft in Luik alleen maar problemen aan. In februari maakte hij zich al zorgen over de soldaten en officieren. 'Ik was ont-

steld door de nonchalance in het garnizoen. Ongewassen soldaten slenterden doelloos rond. Als ze een officier zagen aankomen, maakten ze zich uit de voeten om niet te moeten groeten. Als het niet anders kon, maakten ze – duidelijk tegen hun zin – een gebaar dat op een groet lijkt. Ik zag ze rondsloffen met de handen op de rug of op de buik, met gebogen rug, hun kin op de borst. De infanteristen – zonder wapens, zonder soldatenmantel en met een afschuwelijk kapsel – zagen er echt haveloos uit.

Na een maand oefenen in het kamp van Beverlo was er verbetering merkbaar. Ze waren van goede wil en ze kunnen lange marsen aan. De gebeurtenissen hebben hun vechtlust en moed bewezen. Maar ik heb het hier enkel over de jongste klassen. Jammer genoeg waren de infanteristen maar middelmatige schutters. Wie had daar schuld aan? Uit spaarzaamheid mochten ze maar honderdtwintig kogels per jaar afvuren, dat is twee per week. Zoals alle andere divisies, was ook mijn derde divisie in volle reorganisatie. Er was gebrek aan mannen, kaders, artillerie, munitie en voorraden.⁷

Over de forten maakt hij zich – als specialist in vestingbouw – nog meer zorgen. Niet alleen omdat ze niet meer bestand zijn tegen het moderne geschut. Ook het schootsveld is volgebouwd. Bevolking en gemeentebesturen hebben zich maar weinig aangetrokken van de militaire erfdiensbaarheid. Overal is er gebouwd. Bomen en huizen belemmeren het uitzicht. Er moet dus veel gekapt, gezaagd en afgebroken worden. Maar mag dat wel? En wanneer?

Ook de forten zelf hebben veel gebreken. Ze hebben maar één observatiekoepel. Als die geraakt wordt, is het fort blind. Er zijn geen waarnemingsposten op het terrein en de communicatiemogelijkheden zijn beperkt. Alleen het fort Loncin heeft een luidsprekersysteem voor de communicatie binnen het fort. De technici van de Duitse firma AEG zijn begonnen met de plaatsing van zo'n systeem in de andere forten. Maar in juli dagen die niet meer op.

De forten hebben ook geen ventilatiesysteem. De kruitdampen van het eigen geschut verstikken de kanonniers.

Tussen de forten is telkens een onverdedigde tussenruimte van 3 à 6 kilometer. Daar moeten dus loopgraven en verschansingen gebouwd worden en prikkeldraadversperringen aangelegd. Maar ook dat kan pas als de inval begint.

Toch blijft Lemman niet bij de pakken neerzitten. Hij moet Luik zo lang mogelijk verdedigen en dat zal hij ook doen. De laatste dagen van juli en de eerste dagen van augustus is het hele gebied rond Luik een afbraakwerf. De schootsvelden van de forten en de tussenruimtes tussen de forten worden helemaal

kaalgeslagen. Burgers moeten werken samen met de gemobiliseerde reservisten. Er worden tientallen kilometers loopgraven gegraven. Het ziet er allemaal wat amateuristisch uit, maar de verdediging begint vorm te krijgen.

De Luikse industrie produceert ladingen prikkeldraad en stalen schilden om de gevechtsposities van de tussenruimtes te versterken. Er wordt koortsachtig gewerkt tot de nacht van 3 op 4 augustus.

Uit Brussel zijn er instructies gekomen: bewoonde huizen mogen niet afgebroken worden. Maar Leman is vastbesloten. De dorpen Bonnelles en Flémalle liggen in het schootsveld van de gelijknamige forten, Bonnelles zelfs op nog geen 600 meter van het gelijknamige fort. In de nacht van 3 augustus moeten alle inwoners op staande voet hun huis verlaten. Een paar uur later worden in Flémalle een boerderij en een vijftiental huizen rond het fort in brand gestoken. Bonnelles wordt helemaal, inclusief de kerk en alle winkels, in brand gestoken. De volgende dag wordt alles wat nog overeind staat door genietroepen opgeblazen.

Ondertussen trekken de dorpelingen weg. Ze hebben maar weinig kunnen meenemen. De dieren drijven ze voor zich uit. Hier weten ze al wat oorlog is.